

Tuvākajā laikā iznāks žurnāla *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis* 54. Sējums.

Apsteidzot notikumus, varat ieskatīties publikācijā:

Mutvārdu vēsture

LĪBIEŠI MUTVĀRDU VĒSTURES AVOTOS

Māra Zirnīte

Lībieši Latvijas kultūrā ir viens no tiem jautājumiem, par kuru nevar izņemt no plaukta grāmatu un izlasīt izsmeļošu informāciju.

Visiem, kas, dažādu interešu vadīti, gribējuši iedziļināties lībiešu etniskā, sociālā un kultūras vēsturē, nācies meklēt pirmavotos – pašos kultūras nesējos, viņu dzīvesvietās un izkaisīto arhīvu liecībās. Kamēr zināšanas nav sakārtotas sistēmā, daži lībiešu kultūras un vēstures jautājumi izcelti, daži nav aplūkoti nemaz. Joprojām lībiešu valodas un etniskās īpašības pamatīgāk izpētītas Somijā un Igaunijā.

Somu un igauņu zinātnieku veikums neaizstāj nepieciešamo skatu no Latvijas – uz lībiešu identitāti, vietu kultūrā, etnisko, sociālo, lingvistisko domāšanas veidu un kultūru robežjautājumiem. Arī plašākā somugru saskarsmē lībieši ir fenomens – senāko valodas formu, ticējumu un tikumu baltiski iekrāsots arhetips.

Latvijai lībieši ir līdz galam neasimilēta etniska sastāvdaļa, kura piedalās un veido Latvijas identitāti un daudz ko pasaka priekšā latviešiem – piemēram, par valodas un etniskās pašapzināšanās lomu asimilācijas procesā.

Lai gan pēdējos desmit gados lībiešiem veltīts neskaitāmas reizes vairāk publikāciju un izdevumu nekā 50 padomju varas gados, tomēr trūkst vispusīgu sistemātisku pētījumu ne tikai par lībiešu identitāti, bet arī par sociālajiem procesiem un pretrunām, ko izraisa mazas grupas diskomforts, pārdzīvojot asimilāciju, uzmanības, pienācīga novērtējuma un izpratnes trūkumu no vistuvāko kaimiņu puses. Uz šī fona mutvārdu liecības raksturo lībiešu individuālo sevis apzināšanos, pašizjūtu, reakciju uz vēstures sociālo procesu attīstību un savas lomas apzināšanos tajos.

Pirmie lībiešu ciemu iedzīvotājus aprakstīja un, pildot savu amata pienākumu, dzimušos un mirušos reģistrēja vietējie mācītāji. Baznīcu arhīva dokumenti tagad ir viens no nedaudziem lībiešu pētniecības avotiem. Ar lielāku vai mazāku izpratni mācītāju pierakstītie vārdi iedzīvojas vēsturē, sastopoties ar citām liecībām, to skaitā dzimtu, ģimeņu un atsevišķu cilvēku atmiņām.

Kopš somu valodnieka un vēstures pētnieka Andersa Jūhana Šēgrēna pirmajām ekspedīcijām (1846. un 1852. g.) pētnieku ceļi uz lībiešu apdzīvotām vietām veda regulāri. Viņi risināja etnolingvistiskos somugru kopības jautājumus, sagatavoja pamatu lībiešu pirmai un otrai atmodai, kas augstāko vilni sasniedza Latvijas valsts 20 neatkarības gados. Lībiešu valodas ieraksti glabājas Igaunijas un Somijas valodnieku arhīvos. Valoda dzīvo stāstos, ko mudināja valodas, kultūras, etnogrāfijas pētnieku uzdotie jautājumi un intereses. Tie raistīja iztēli, izkopa tēlojuma un mutvārdu izteiksmes spēju vairākās paaudzēs.

Mutvārdu vēstures pētnieki 20. gadsimta beigās lībiešos sastapa talantīgus, atraisītus tēlotājus, spraigu radošu garu. Dzīves izjūtā atklājās neatkārtojamas individualitātes, kam bija nozīmīga viņu etniskā

piederība. Mutvārdu pētījumus veicināja arī īpašā situācija, kā lībieši iezīmējās latviešu vidū. Trūkstot latviešu valodā pieejamai kaut cik sistematizētai informācijai, sarunas ar lībiešu kultūras nesējiem bija galvenais veids, kā veidot priekšstatu par šo etnisko savdabību vai seno Latvijas pamattautību.¹ No šī viedokļa var aplūkot arī magnetofona ierakstus, kas, hronoloģiski krāti, veido Nacionālās mutvārdu vēstures (NMV) jeb Latvijas dzīvesstāstu kolekcijas lībiešu daļu.

Mans sākotnējais skats lībiešu virzienā un mutvārdu pētījuma attīstība saistīta gan ar *lībiešu* vārda aizliegumu, gan ar maz pieejamām zināšanām un atklātību nesasniedzamām balsīm, kuras vēlējās runāt un tikt uzklausītas. Tas sākās pirms vairāk nekā 20 gadiem, kad 1978. gadā tradicionālo Dzejas dienu plakātā ieraudzīju ar melnu svītru aizkrāsotu apakšvirsrakstu – “Lībiešu dzejas un mūzikas dienas Miķeļtornī”.

Par spīti aizliegumam, Dzejas dienas Miķeļtornī tomēr notika. Toreiz iepazinot ar sava laika izglītāko lībiešu kultūras cilvēku Pēteri Dambergu. Viņš un lībiete Katrīna Krāsone no Košraga Kinne¹⁹⁶Dīke mājām bija pirmie, kuri, viens otru papildinot, pakāpeniski noskaidroja līdz šim nepazīstamo lībiešu kultūras zaru. Mana izpratne par lībiešu vietu un nozīmi 20. gadsimta beigās Latvijā veidojusies mutvārdu avotu iespaidā.

NMV kolekcijā tagad uzkrāts lielākais lībiešu mutvārdu vēstures vākums latviešu valodā – ierakstīti vairāk nekā 50 cilvēku stāsti pāri par 400 stundu garumā. Mutvārdu vēsture nav tematisks pētījums, tā nemeklē apstiprinājumus faktiem vai viedokļiem, bet ieklausās, ko pasaka cilvēks, stāstot par savu dzīvi, pieredzēto, ģimenes saitēm, dzimtas vēsturi, pārmaiņām dzīves vidē un cilvēkos. Mutvārdu avotos atrodam izteismīgas ainas, kas ļauj viegli iztēloties, kā vēsturiskie notikumi risinājušies un kā tos piedzīvojuši cilvēki, kuri nezināja ne to, kad tie sākas, ne arī to, kā beigsies. Mutvārdu vēsture ir lielās vēstures cilvēciska pavadone un pieder kvalitatīvās izziņas metodēm. Kvalitatīvo pētījumu avotus raksturo individuāla pieeja, ikdienas dzīvei atbilstošs mērogs, daudzslāņains saturs, kurā grūti nodalīt tematiskas līnijas, bet kas viss kopumā kļūst par cita cilvēka izpratni veidojošu pieredzi.

Uzkrātās mutvārdu liecības var iedalīt pēc stāstītāja attieksmes pret savu uzdevumu:

- 1) ziņas, ko sniedz kompetenti stāstītāji;
- 2) vairāk vai mazāk brīvs, atraisīts dzīvesstāsts. Tas var būt kā vienlaidus vēstījums, kurā iezīmēti galvenie notikumi, bet var pastāvēt kā fragmenti no atsevišķiem spilgtiem pieredzes gadījumiem;
- 3) spējīgu stāstītāju izteismīgs priekšnesums, kurā galvenā loma nav attēloto faktu precizitātei, bet tēlojuma neatkārtojamām krāsām.

Katrs no šiem dalījumiem vairāk piemērots savam izpētes uzdevumam. Pirmā liecību grupa ir vērtīgs cilvēku un dzimtas vēstures papildinājums arhīvu datiem un baznīcu grāmatu ierakstiem. Otrā raksturo kultūras un sociālās dzīves pārmaiņas ilgā laikposmā, aptverot visu 20. gadsimtu. Trešā risina identitātes maiņas laika un apkārtējo notikumu iespaidā. Tāpat kā lielās valstu un sabiedrību vēstures, arī mazās individuālās vēstures avoti var kalpot par argumentiem attiecīgā vēstures kontekstā.

Aplūkošu mutvārdu vēstures avotus, kas tapuši Ventspils vēstures muzeja, Latvijas Kultūras fonda, valsts īpaši aizsargājamās teritorijas “Līvōd Rānda” (“Lībiešu krasts”), LU Filozofijas un socioloģijas institūta

darba uzdevumā. Esmu pateicīga lībiešu valodas un kultūras pētniekam Tenu Karmam, valodniecei Kersti Boiko, lībiešu kultūras mantojuma pārzinātājiem lībietēm Paulīnei Kļaviņai un Valdai Šuvcānei par padomu un ceļa rādīšanu uz lībiešu dzīvesvietām Kurzemē.

Lībiešu nozīmi somugru zinātnē izprast palīdzējušas intervijas ar somu profesoru Sepo Suhonenu, Tartu universitātes profesoriem Eduardu Vēri un Tītu Reinu Vītso.

Cilvēka stāsts par savu dzīvi nav kā taisna līnija, kas savieno tagadni ar pagātni, tas vairāk atgādina upes līkumus. Gluži tāpat kā upes krastiem, tam ir sava iekšēja loģika, vadošās straumes un atekas, kurās ievijas blakus motīvi, apkārtne, nianse, detaļas. Svarīgs ir viss: gan stāstījuma pamatlīnija, motivācija, gan arī atsevišķas savā starpā it kā nesaistītas epizodes – atmiņu ainas, kas, izceltas no pieredzes slāņiem, sniedz tiešu vai netiešu informāciju par īpašu pasaules uztveri, apziņu, no kuras izriet cilvēka reakcija un rīcība. Par notikumu cilvēcisko jēgu visvairāk liecina stāstījuma nianse.

Rakstā aplūkošu sižetus, kas stāstos atkārtojas visbiežāk. Sižeti sakārtoti vēsturiskā secībā un liecina par 20. gs. notikumiem, kas ienesa neatgriezeniskas pārmaiņas lībiešu ciemos. Tomēr raksts nav par notikumiem, bet gan par to lieciniekiem<196>interpretētājiem. Aiz katra stāsta var saklausīt stāstītāja paštēlu. Stāstītāja individualitāte, sevis apzināšanās attiecībā pret laiku, notikumiem, tradicionālo dzīves veidu un vietu ir identitātes pazīme, kas saglabājas visilgāk. Mutvārdu vēstures liecības ir ne tikai pieminekļi aizgājušam laikam, aizmirstai valodai un pārmainītai dzīves videi, bet arī individuālās identitātes zīme, kas raksturo 20. gs. lībiešu koptēlu.

Ceru, ka izmantotie citāti ļaus iejusties tai īpašajā atmosfērā, kas raksturīga tieši lībiešu kultūras nesēju dzīvesstāstos. Rakstā aplūkošu, kā lībieši izsaka, ar kādiem stāstiem raksturo savu Kurzemes piekrastes iedzīvotāju, zvejnieku un etnisko identitāti. No stāstītājiem, kuru vairs nav mūsu vidū, lībiešu valodā runāja Katrīna Krāsone, Pēteris Dambergs, Alvīne Uzpils, Emīlija Rulle, Marta Betholde, Elza Mansurova, Lizete Švanenberga. Lībiešu valodu pārvalda Elfrīda Žagare, Paulīne Kļaviņa, mazākā mērā arī Leontīne Ūdre, Irmgarde Cērbaha, Edgars Volganskis.

Sabiedriski aktīvākai lībiešu daļai, kas vēl līdz 20. gadsimta 70. g. prata savu valodu, piemita arī tā identitātes pazīme, kuru rada vienota teritorija un vēstures pieredze. Par spīti oficiālās vēstures noklusējumiem līdz pat neatkarības atjaunošanai.

PIRMĀ PASAULES KARA BĒGLI

“Latvju enciklopēdija” uzrāda, ka līdz Pirmajam pasaules karam Kurzemē dzīvojuši aptuveni 2<196>3 tūkstoši lībiešu. 1925. gadā par lībiešiem uzdevās vairs tikai 1238, bet 1935. gadā – 944 Kurzemes iedzīvotāji. Mutvārdu avoti ļauj ielūkoties aiz skaitļiem slēptajā pārdzīvojumā. Pirmā pasaules kara notikumi ienāk daudzos dzīvesstāstos – gan kā stāstītāja agrās bērnības atmiņas, gan ģimenes vēsture, gan savas dzimšanas vietas pamatojums:

“Es esmu rudenī piedzimis, un nākošā gada vasarā evakuējamies prom uz Igauniju, ar laivu braucām pāri uz Sāmsalu. Es jau to neatceros, es tik zin pēc nostāstiem,” stāstīja Ella Kandere, dzimusi Sīkragā 1914. gadā.

“Bēgdami pa to kara laiku, nezin kā viņi (t.i., vecāki. <I>M.Z.<D>) tur bij nokļuvuši,” Alberts Kriekis izskaidro savu piedzimšanas faktu Pēterburgā, 1917. gadā.

Pēteris Dambergs, dzimis Sīkragā 1909. gadā, pats atcerējās Pirmā pasaules kara izraisītos notikumus:

Tas bija vasarā. Mēs bijām sakāpuši uz kāpas un skatījāmies, kā Ventspilī <I>dedzina elevatoru<D>. Varēja to blāzmu redzēt un dūmus.. Cilvēki teica, lūk, Ventspilī dedzina elevatoru.. Es sāku raudāt, un tēvs par to man uzšāva pa dibenu – ko es raudot! Bet drīz pēc tam.. ciema iedzīvotāji taisījās projām, .. jo vācieši tuvojās. Man vecāmāte, cik es atceros, teica tā: Mūskārļs (tas ir mans tēvs), viņš nevar palikt šeit, jo viņam ir tāds <I>nesaskaņas<D> ar meikungu un baronu.

Tādas detaļas, kā <I>Ventspils elevatora degšana, tēva nesaskaņas ar muižnieku<D> vēl pēc 70 gadiem raksturo bēgšanas laika atmosfēru.

Tas, ka atmiņā tik ilgi saglabājušās šīs ainas, liecina par iespaidu, kādu notikums atstājis cilvēka, toreiz maza bērna, prātā. Cilvēcisko pārdzīvojumu atmiņās var papildināt ar arhīvu ziņām par bēgļu pārvietošanos, valsts varas pārstāvju rīkojumiem utt. Tomēr izjūtas un pirmie bērnības iespaidi atklāj, kā notikumi iespaidojuši cilvēku izpratni par vērtībām, priekšstatus par pasauli un savu vietu tajā.

..Tad es atceros, ka sapakāja <I>mantas<D>, dažādas drēbes.. Citas mantas jau līdzī neņēma. Tīklus ar neņēma. Tās sapakāja maisos un aizveda uz jūrmalu.

Viena daļa bij tādi, kuri devās prom uz Miķeļtorni, toreiz Pizi.. Tur gaidīja kaut kāds transportkuģis, kurā bēgļus salādēja iekšā un veda prom.. uz Igauniju. [...] Tie, kuriem bija iespēja kaut kādā veidā pašiem aizbraukt, – tie.. aizbrauca. Toreiz taisni mudināja braukt prom uradņiki, nāca māju no mājas un mudināja braukt prom.

Bēgšana un mātes baiļu kliedziens pieder arī Edgara Valgamā agrajām bērnības atmiņām. Viņš dzimis 1912. g. un kopš 1939. g. mūža lielāko daļu dzīvojis nelielajā Īti pilsētiņā Somijā.

Kad mēs bijām tikuši Pērnāvā, tad no jūras puses vāciešu šāvieni jau sākās, varēja dzirdēt to. Mazi bērni bija, mans brālis ar, kaimiņiem bija bērni, visi blāva. Tad mēs bijām zem deķa [kuģa klāja] rūmē. Vīrieši jau atkal tur augšā skatījās un klausījās, kas tur notiek. To es atceros, to vienīgo, kad mana māte tad kļiedza tiem vīriem augšā, lai viņi uzmanās, lai nāk zemē. Tas mātes <I>baiļu kliedziens<D> man palika prātā līdz šai dienai.

Pētera Damberga stāstā notikuma emocionālo iespaidu apliecina atmiņu tuvplāni:

Gribu teikt to, ko es atminos taisni tai jūrmalā. Bij tādi veci Fišeri un jaunais Fišers. Jaunais Fišers taisījās braukt prom. Vecie gribēja palikt tepat. Atceros vēl, kā viņi sakņupuši raudādami gāja tur pa jūrmalu [...]

Dēls viņus vēl mierināja, tā kā noglāstīja tos vecos, un tā nu tie palika. Bet mēs aizbraucām visi – tā tie Fišeri, tie Koiĵi, Lorumi, Lorumi...

1925. gadā dzimusi Erna Vanaga emocionāli stāsta savu par vecāku pieredzi. Ģimenes vēsturē uz visiem laikiem ierakstīta māsas dzimšanas un vecāsmātes miršanas vieta Rēvele. Viņi visi nāca no Sīkraga – Ernas mātesmāte un Pētera Damberga māte bija māsas. Vecāku stāsts pārgājis meitas atmiņās:

Visi vienā laivā brauca uz Rēveli – mamma, papus un Lorumi, Ķeļķi, tie visi Dambergi, viņi visi aizbrauca prom ar mūsu motorlaivu. [...] Un tad aizbrauca uz Rēveli. [...] Velta dzimusi Rēvelē. [...] Abas vecāsmātes tur apglabātas. [...] Ļoti bieži atcerējās – māte vēl raudāja, ka tikko sākuši dzīvot, viss izpostīts. Vecaistēvs Sīkragā skaitījās bagāts – viņam bija kuģi, tēva tēvam, vecamtēvam Didriķim, kuģi bijuši. Tie jau skaitījās bagāti. Tad, kad pārbrauca, redzēja, ka nav vietas, kur dzīvot vairāk... Atbraukuši atpakaļ, vecaistēvs arī, dzīvoja pie Amoliņiem un cēla to mazo mājiņu, es tur esmu dzimusi.

Pētera Damberga atmiņā palikušas bēgļu attiecības ar vietējiem un apjauta par valodu radniecību:

Nu mēs izbraucām uz Kuresāri, tagad Kingisepa, Sāmsalā. Nodzīvojām [...] apmēram vienu mēnesi. Tad [...] bēgļus evakuēja no turienes prom uz Hāpsalu...

[...] Daži igauņi apmeklēja to bēgļu skolu. Tur nebij jāmaksā nekā. Lībiešu valoda – igauņu valodai līdzīga..., bet viņa nav igauņu valoda, salenieku valoda arī savādāka. Mēs bijām “<I>kurrata sārļasit<D>” – vella salenieki... Tā jau varēja sadzīvot...

Bēgļu stāvokli raksturo nejausības, piedzīvojumi, nenoteikts stāvoklis. Nelielu drošību dod no mājām līdzī paņemtā mantība.

Hāpsalā mēs nodzīvojām pēc tam trīs gadi, nu līdz septiņpadsmitajam gadam. Vācieši neienāca, bet tad pēkšņi parādījās tāda ziņa, bēgļu komiteja tur bija. Bēgļu komiteja organizēja bēgļu tālāku evakuēšanu un bija paredzēts evakuēt bēgļus uz Kostromu. Mana māte vēl bija gājusi kārtot [...] evakuācijas lietas uz Kostromu un tai pašā gājienā satikusi ceļā tēvu. [...] Tēvs bij braucis uz kuģa par bocmani. Un tēvs uzreiz bij metis ar roku, lai šī nekur neiet, lai paliek. Un pateica, ka tūliņ nekavējoties *jāsapakā mantas* un kuģis brauks, kur viņš brauc par bocmani, viņa kuģis izbrauks no Hāpsalu un visus kuģa ļaudis ņems līdz. Un ģimenes. Nu un tā māte steidzās mājās, atkal *sapakāja drēbes maisos*, sadabūjām ormani, kas aizveda uz piestātņi, un tad nu aizveda uz Tallinu. Es atceros, ka brauca vesela karavāna kuģu, brauca prom uz to Tallinu. Tallinā mēs nodzīvojām kādu mēnesi uz kuģa, jo nebij dzīvokļu vēl, un tad vēlāk dabūjām dzīvokli. Jā, es atceros, tas bij Vladimira ielā 10.

Bēgļu gaitas maina iepriekšējo dzīves kārtību, atņem mājas un izrauj cilvēkiem no rokām to pašu nelielo *drēbju saini*. Par bēgļu gaitām saglabājusies vēl kāda liecība – Katrīnas Krāsones ta laika dienasgrāmata.<^>2<D>

Dienasgrāmata, kurā remdēta nedrošība, nemiers, ilgas pēc mājām un vīra, kurš ik brīdī varēja tikt ierauts karā. Dienasgrāmata rakstīta ar tintes zīmuli daļēji vēl vecajā ortogrāfijā un tāmnieku izloksnē, kas latviešu valodā sekoja lībiešu valodas likumiem.

(Pārrakstītajā fragmentā saglabāta autores ortogrāfija.)

[1915. gada augusts]

5. [aug.] Trešdien no rīta agri taisos uz iešan. 7 pulkstiņos sāk uz Ainažiem braukt un divos biju Pērnavā, tur izstaigāju pa brīnišķīgo zaļumu, ir šie gan jaukums, ko skatīt vēlētos, ka būtu šie stāvēt uz vietas, bet velti, vis ir sapnis, šie staigājot, esmu kā debesis. To iedomājot, ka esmu atstāta, ir visi no manim tālu, ne māte, nei māsa, ne arī tā visu dārgāka manta, kas vēl man pieder.

6. [aug.] Ceturtdien no rīta cēlos, nogāju pie motor, gulēju pie vienas sieviņ, kas labprātīgi mūs uzņē, bet visu dienu nostāvēju un nevar tikt tālak, nevar dabūt papīrus. Ir diezgan bēdīga diena, to nevar izteikt. Pērnavnieki nāk kā straume mūs ieraudzīt un vaica, no kurienes, ar asarainām acīm. Citi nes baltmaiz, citi kleitiņš un jakaņ un visu, ko vien var bērniem iedot, bet briesmas vakar bij no jūras. Vācu kuģi bij redzami, un visi bij tik uztraukti, skrēja gleperi un gremdej laivus – tādas bēdas, ka nezin ko darīt. Iekš vienam briesmam nevarēju nakti nemaz gulet no uztraukšanas. Vācu kuģi bij redzami pie Pērnavas.

Draudošās briesmās un svešos apstākļos jaunajai sievietei svarīgs balsts ir mājas un tuvinieki. Viņa ievēro un pieraksta dabas skaistumu, vietējo cilvēku līdzjūtību pret tiem, kas zaudējuši mājas. Arī te svarīga loma ir *<I>mantu maisam<D>*, kad jāpamet *<I>motors<D>* – motorlaiva, pēdējā saite ar mājām.

7. [aug.] Piekdien no rīta agri uzceļos, it nekā nedzirdēj, viss bij mierīgs, uzreiz pulkst. 11–os bija ziņa, ka jakrāme no *<I>motor<D>* visu āra.

Mēs savas mantas izņēmam, un *<I>motor<D>* gāj caur tiltu. Ņem vedej ar steikšan *<I>mantu<D>*, pie vakzal jau sāka vācu bumbas nākt, manta palika turpat zeme, tikai paķēr *<I>čmodān un vaļējo villdrān<D>* un skreju pa ielam ka izmisis. Nekā nezin no uztraukuma, ko darīt, kur skriet, gluži ka ārprātīga. Bumbas krīt zeme no pakajas un lidoj priekša, citi pār galvu, ka tik švirkst vien, tikai spēj izsaukt – Dievs, izglāb manu dvēseli, kad viena bumba pat priekša nokrita, un mūri un logs nošvirkstēj gabalos. No izmisuma iegazos es pa logu iekša pagrabistaba, pirtmaj apakša dzīvo cilvēki. Taisni no Dieva nolemta es tur vareju drusku atpūsties, kamēr tās briesmas pagāja, iznācām un tikam patlaban uz vilcieni, kas jau gāja ar bēgļiem. Ar bailem nevarējam iztikt no Pērnavas. Bet kas par nešan – visu *<I>lielo maisu<D>* un noguruse, bet ir jānes, kas cits to daris – ak moka, ko jutu. Domājam, ka vācieši sašaus vilcieni, bet Dievs izglāb, jo 5–os izbraucam, bijam Moizekile, tur bijam labi ilgi uz vietas. Citi mani biedri brauc uz Pleskavu, bet es nevarē neka sevi apmierinat, jāpaliek vienai un jābrauc uz Rēveli, savu dārgo pērli uzmeklēt, kas manim vēl pieder.

Ar briesmam devos ceļa un ari baudīj tās. [..]

8. [aug.] Sestdien biju Rēvele, kad sagaidij Viliņ māja no dārb, kāds neizsakāms prieks, ka esam kopa. Viņš nemaz to nezin, kā man gājis, kādās briesmās esmu bijis.

Atgriešanos no bēgļu gaitām vēl 1986. gadā atcerējās Alvīne Mūrniece (dzimusi 1906. gadā Lūžņās):

Mēs bijam Hāpsala, Rēvele bij, un tur Rēvele.. tēv noņēm kara un mēs akal pārejie palik māja, un ta no turienes uz Vjaktu, uz Kirovu, tur mēs bi. Un ta tēvs tika, viņam tie gadi bij tikdaudz, tēvs tika māja. Un tad tēvs un māt gāj uz dzelzceļ strādāt, un mēs atkal bērni pa mājām.. Un tad no Vjaktu atkal pārcēla uz Rēzekni, strādāj uz dzelzceļ.

Un ta no Rēzekni mēs tik māj ta, ka beidzas karš... Pārnāc māj tik, cik roka, cik mugure... atbrauc ar mazam ragutiņam, un ko mums tur edēv, un tā mēs brauc uz sāv māj ... <I>ar mazam ragutiņam<D>.

<I>Mazās ragutiņas<D> ir alga dzīvei svešumā. Bet daudzi no bēgļu gaitām vairs neatgriezās – miruši, pazuduši bez vēsts un aizklīduši Krievzemē.

Pirmais pasaules karš postīja arī lībiešu valodas vidi.

Galniek māj bij uz Lielirbs ups krast, kad atbrauc no Ances pēc zivim, mums bij jaiet parādīt, kā var upei pār tikt. Tie sveše baidījas brist, mums tiem bērniem vajadzēj pār upei vest: “Bride tik iekš, uz ko tu lode, neba jūr vai– uz ko tu skaties, nav jau jūr.” Kad nāc pirma kara laiks, tad jau izvēd āra, tad jau es vēl pa latvisk nemācej, – atcerējās Emīlija Rulle, dzimusi Lielirbē.

Leontīnes Ūdres (dzimusi 1913. gadā Mazirbē) atceras, kā cilvēki atjaunoja dzīvi izpostītajās mājvietās. Atmiņas vēršas pie tagadnes un meklē salīdzinājumu:

Kā karš ir, katr reiz mēs tiek izdzīt. Mēs četr bērni bijam, tēvs, mamm, vectēvs un vecāmāt – astoņ cilvēk.

Kad nāc apakaļ, dikt švak es atminas vairs, <I>mums viss bij noārdits, viss māj, mums pat cūkstalls nebij palics, viss ēks, viss bij noārdits...<D>

Kad nāc Ulmaņ valdīb, banks dev uz ilgtermiņ un ar lētem procentem. Un tā mēs viss te uztaisīj māj... Tagad jau, ko dod, tie ir tik augst procent, to jau neviens nabags nevar ņemt, ja.

NOSTĀSTI UN LEGENDAS

Leontīnes Ūdres atmiņās glabājas arī bērniībā dzirdētie vectēva stāsti. Tie iekļauti ģimenes, dzimtas atmiņu repertuārā.

Vecaistēvs ... Pēteris Landmanis nomira, bij simttrīs gadi, viņš daudz stāstīj par savu mūžu, savus notikumus. Viņš trīs reizes savā mūža kājām gājis uz Rīgu. [..]

Viņš muižā gājis ir mežā, šlīperus cirst mežā. Un tad viņš teica, ka viņam bijs līdzī pavalgam rāceņ biežputar bundule. Tik švak cilvēk ir dzīvojuš, un bijs vēl svarīg jastrāda... [..]

No barona Ostenzakena nopirkuš [zemi]. Teic, ka tas .. zelt nauda ir bijs japērķ. Un toreiz... es nezin, kā tie kūģ nākuš, tie maksājuš ar zelt naud ... par kokem, ja. Lādetājiem, kas lāde vīņš virs uz tiem kuģišiem. Tēvs ar sav tēv izpirk. Mans tēvs ir pats pabeidzs izpirkt, jo toreiz jau pirms to kar bijs i tād asinssērg, un tad.. tēvam tēvs nomir, man brāls nomir un tēvam mās. Trīs gabal ar asinssērg nomir pirms pasaules kār... (Leontīne Ūdre)

Pieminētā asinssērga retinājusi piekrastes iedzīvotājus vēl pirms Pirmā pasaules kara. Atgriešanās, mājvietās, kaut arī izpostītās, atjaunoja pierasto skatu uz ārējo pasauli no savas mājas logiem. Jaunieši skolas vietā bija guvuši bēgļu dzīves pieredzi, par ko pietika stāstāmā visam mūžam.

Grūti atšķetināt atmiņas no leģendām Lizetes Švanenbergas stāstos:

Es jau Miķeļtorne gāj skola, dīv gād dabuj noiet, atnāc pasauls karš. Tad tik es bi vienpacmit gād, ka tas vāc ķeizars pieteic to kār. Kriev ķeizaram bij rīkojums, ka vis i japamet, jauzar. Maskava es i bijs, Jekaterinslava, es vis Krievij i redzejs. Paps bij dzīvojs Sevastopole, viš brauc uz kuģiem pa matroz uz ārzemem, uz Amerik, visur viš brauc. Ķeizar laika – ta jau varej visur braukt. Tā ka tagad ne, ka nav brīv.

Ka bij Sevastopole nodzīvoš piec gād, tur vāciets ienāc iekš. Vieniņ bez kāds kaujs – kriev iet pa šopus ār un vāciets akal nāk no Turcijs iekš. Pusotr mēnes mēs brauc apakaļ uz Rīg. Kad gadijas kāds lokomotīvs, ta brauc, ka ne, ta stāvej uz viet dienam.

Kad atbrauc māj, es gāj meža koks stādit. Vis tie lauk te apkārt, tie vis bi apstrādat. Te viss bi ar rudzem apsēts. Tā ka tīre labib – un lukn, un smuk. Vēd jūrs mēsls, labaks jau nekas pasaule nau.

Bēgl laik es piec gād, es i bijs Krievija projem pirma kara. Un otra – seš mēneš te projam, Rinda. Ta es viss sāv mūž. Un es negrib it nekur iet. Ka es tik varet te nomirt, vairak it neko es negrib. Tāl jau tā miršan vairāk nau, bet es tik grib dzīvot te un nomirt.

Lizete Švanberga bija fantāzijas apveltīta stāstītāja. Viņas dzīvesstāstā nebija stingru robežu starp reāliem notikumiem un iztēli – biogrāfijas motīvi savijušies ar fokloru, mitoloģiju. Savs iespāids bijis arī igauņu zinātniekam Loritsam, kurš neatkāpjoties klausījies un pierakstījis mātes Marijas Leites lībiešu valodu un nostāstus. Tiem Lizetes izpratnē ir nezūdoša vērtība. Tradicionālā lībiešu teika par *<I>zilajām govīm <D>*Lizetes interpretācijā ir cieši saistīta ar kaimiņmāju Daviņu saimnieku.

Mārmeit no jūr nāc a savam zilam govem. Diupadsmīt gos viņam, diupadsmīt zil gos. Viš te gan pa to Daviņ lauk, tepat krustam pa to Daviņ lauk, viš te gan. Un Vecdaviš akal, viš akal skatas, kas ta tie pa gov.

Viš teic: “Es jems kok!”

Jā, nu viš jem kok un triec.. tas zilas gos āra. Tas Mārmeit akal skatas tur tai kāpmala, viš skatas. Viš teic:

“Neaiztiec, tie ir māns!”

Daviš akal:

“Dzen projem, dzen tos gos projem no man lauk, dzen projem, es sitis viņs nost!”

Kas ta nu gribes, ka viņi lauk nobrada.

Mārmeit pajem sāvš diupacmit gos un dzen jūra, dzen jūra apakaļ.

Bet Vecdaviņam viš teic: “Bads tev i, un bada tev bus janomirst, ka tu man neļau ganit, ka tu māns gos dzen pro.”

Un aizvēd viņš, aizdzen viss jūra pro. Un vairs neatgriežas.

Zīl gov es i redzējs vel priekš pirmo kār, kad mēs bēg āre, tād zīl gov ka jūr. Es vienreiz prasij tam lop dakteram, tam Kronbergam, kapēc tagac ta zīl gos nau. Viš teic: “Nu ta sūg ir izgājs.”

Lizetes stāstam nav stingru robežu – viņa iesaista tajā savu kaimiņu Daviņu un beigās vēl atsaucas uz veterinārārsta teikto, ka zilās govīs patiešām ir bijušas, tikai tagad <I>ta sūg ir izgājs<D>. Stāstītāju iztēlē nereti dzīvesstāstu reālie sižeti folklorizējas un otrādi – pazīstamos folkloras motīvos tiek iepītas reālas personas. Tāds ir stāsts par veco Žonaku vellu – Paulīnes Kļaviņas un Silvijas Rudzītes kopīgo sencī:

Ogu laiks, un visi sievieši aiziet ogot, bet siens arī jādzīvo, jo diezgan lietains ir bijis. Tagad saulīte spīd, nu vajadzētu sadzīvot sienu, jo ļoti daudz lopu bija...

Tas bijis vecvectēva laikā. Šis noģērbies kails un uzsējis celmu ar visām saknēm uz muguru un četrpāpus gājis pa kangariem, un sievas visas bļaudamas skrējušas mājās, ka vellu redzējušas. (Silvija Rudzīte)

Daudziem lībiešiem ir izteiktas mākslinieciskas spējas. Ar zvejošanu labi sadzīvojusi poētiskā pasaules izjūta. Par to var spriest pēc pirmā lībiešu dzeju krājuma – liela daļa autoru maizi pelnīja ar darbu uz jūras. To apliecina savas un apkārtējās dzīves tēlojumi.

Sava tēva un brāļa cīņu ar jūru Alvīne Mūrniece attēlo, it kā pati tur klāt bijusi:

Man tēs a bi zvejnieks.. Cikreiz viš nav slīcs jūra, bet akal kau kā izglābies viš, ja. Vienreiz viš ar brāl bi zvejojuš, un kas nu bi bījs, nācs vējš un apgāzs to mast, un nu nāk ūdens iekš, un laiv apkārt. Un tēvs ī pieķēries, mans tēvs, pie to laiv diben un tas brāls ar. Tas brāls teic, es vairs nevar, es laižas vaļ.. Mans paps teic – turies vel, turies, ko mēs teiks.. tavai sievai, ka es pārbrauks mājs.. Nu viņ redz, ka vēl vien laiv nāk no augšiens uz to puss, kur viņ ir. Var būt, ka tā pienāk, ka mūs izglābs. Vējš cēlās, vējš cēlās dikt. Jā, un tā laiv piebrauc klāt un izglāb viņš, jā, un tie tīkal, vis, kas viņ iems bij, tie vis palik jūra, tie vis palik jūra, un tā laiv ar... lāb, ka viš tos cilvēks var izglābt.

Vīra atgriešanos no Sibīrijas Alvīne raksturo: “Kad Ernest laid mājas, viš pa smilg nevarēj pārkāpt..”

“Zem Bībeles vāka es bij uzaugusi,” savu reliģiozo audzināšanu 98. dzīves gadā atcerējās Emīlija Princis, 1995. gadā Ugāle.

Par to, kā vecais <I>Belt<D> māju saimnieks būvējis kuģi, bet no iecerētās peļņas nedabūja ne tik, <I>”cik mells aiz naga”<D>, stāsta Ernests Mūrnieks:

Belts taisīj kuģ un māj reize. Viņš bij iedomājies, ka to kuģ uzbūves un ta grābs naud. Bet pats viņš nav kapteins, kapteins ir cits. Kamēr to kuģ būve, kapteins viņam lien naud un doma: “Tagad viņš ir man kabatā, bet ka brauks, tā es būs viņ kabatā!”

Tā ari iznāc – kur ārzemes iebrauc, tur ar tādu īpašnieku nemaz neruna, ja viņš ar būtu. Kapteins varēj taisīt rēķins sev par lāb, kamēr kuģ, tā teikt, spēlē bankrot. Tas tiek pārdots, īpašnieks paliek tukšā!

Atšķiras ne tikai ciemu, bet katra teicēja individuālā valoda. Ernests Mūrnieks bijis mežsargs otrajā paaudzē. Viņš pats nav lībietis, dzimis Popes muižā, tēvu barons ieliek Lūžņā par mežsargu. Runas veids atspoguļo dzīvesvidi, raksturu un biogrāfiju. Kaut divreiz mērots ceļš uz Sibīriju, tāmnieku izloksne nav pazaudēta. Viņš daudz lasījis un seko valodas precizitātei. Visu pieredzēto viņš smalki pārdomājis:

Tā ir tai karā gājis no veciem laikem, ka tas mazais jau tik ir tas, kas to ieroc nes, un it ka tam būt tie vislielākie grēk vai vaina. Tie lielie sēž savā kabineta un komande. Tas i bijis no veciem laikem. Kaut man liekas, ka tas, ka tam mazajam piespried to grēk, un tas lielais sēž pie galdu un plīte, un tam grēku ir daudz vairāk.

PAR SOMU UN IGAUŅU ZINĀTNIEKIEM

Valodās un atmiņās saglabājušies nostāsti par igauņu un somu zinātnieku ekspedīcijām. Lizete Švanenberga atcerējās, kā igauņu pētnieks Oskars Lorits albīno matu dēļ jūrmalas ciemos iesaukts par Vāldapē – Baltgalvi.

Elfrīda Žagare (dzim. Cerbaha) atceras, kā somu profesors Ketunens ar saviem studentiem vasarās dzīvojis viņas tēva mājās Klāvos Sīkragā.

Ar to studentu (Vaino Kirele) es vēl tagad sarakstas... Tas somu profesors Ketunens vienu vasaru bij dzīvojis Santu mājās, ar visu ģimeni viņš bij atnācis. Vēlāk pie mums – lielo istabu atdevām, mēs ar Hildas [Hilda Grīva, stāstītājas māsa. – <I>M.Z.] gulējām sien šķūnī. Mācījās lībiešu valodu. Mana vecāmamma bij par to skolotāju viņiem. Tēva mātei Edai Cērbahai, tad viņa bij veca, bij laiks ar to nodarboties.

Somu students pieder arī Leontīnes Ūdres jaunības atmiņām. Viņš jaunajai lībiešu meitenei mācījis viņas tēvu tēvu valodu. Zinātnieku interese cēla valodas nozīmi pašu lībiešu acīs:

Es taisn bij baznīc, māt iesvētīj. Un, ka es nāt no baznīc mājas, ta uzreiz viens man piesitas pa cēļ, un... (smejas) tā viņš viss laik. Tā viņš nāt, mācīj man lībisk, valod man mācīj. Viņ ātr iemācījas, tād jaun som... es neko, bet viņš māt mācīj lībisk.

Somu un igauņu zinātnieku ekspedīcijas izraisīja sabiedrisko atbalsi, kas cēla lībiešu pašapziņu. Lībiešu savienības dibināšana, karoga iesvētīšana, valodas mācīšana lībiešu ciemu skolās, tautas nama celšana – visi lībiešu nacionālās atmodas pasākumi somugru sabiedrības rosināti un atbalstīti.

Elfrīda Žagare atceras:

Profesors Ketunens teica, ka vajag vienu lībiešu skolotāju izmācīt. Divus gadus Hilda Somijā mācījās, jo vecākiem nebija līdzekļu skolās būt... Rokdarbu un saimniecības skolā pirmā gadā. Otro gadu mācījās skolotāju seminārā, bet Latvijā teica, ka vietu nevar dabūt, ja ārzemēs mācījušies. Ar soma Jansona stipendiju Jelgavā turpināja izglītību skolotāju institūtā. Pie Sibeliusa meitas klavierspēli un vijoli iemācījās.

Arī Pēteris Dambergs bija viens no tiem lībiešu jauniešiem, kas mācījās Helsinkos par somu saziemotiem līdzekļiem. Viņš bija arī viens no lībiešu delegātiem somugru kongresā 1931. gadā Helsinkos un atcerējās, kā bijis audiencē pie Somijas prezidenta, noturējis priekšlasījumus par lībiešiem un atceļā piedalījies Igaunijas dziesmusvētkos. Ārzemēs ilgāk nav varējis uzturēties, jo vecāki rakstījuši, ka sācies siena laiks un jābrauc mājās. Ar pirmajiem lībiešu izglītības centieniem cieši saistītas materiālās rūpes. Pēc pāris gadiem nokļuvis Somijā, Pēteris Dambergs sagatavoja materiālus lībiešu valodas mācību grāmatām. Nopelnījis ap 1000 marku un nopircis uzvalku. 1935. gadā grāmata izdota Helsinkos. Tomēr, lai saņemtu atļauju to lietot kā mācību līdzekli Latvijas skolās, atkal bija nepieciešama profesora Ketunena iekļaušanās.

Būdam karadienestā, es iesniedzu Izglītības ministrijas cenzūrai tās grāmatas. Vajadzēja iesniegt sešas grāmatas. Tad es dabūju atbildi – necenzēt. Un tikko tāda lieta notika, tūlīt profesors Ketunens un citi somu darbinieki tūlīt uzsāka sarunas ar Latvijas sūtniecību par grāmatas lietošanu, ka tā grāmata ir vajadzīga un jāatļauj lietot. Un tad beigās citādi nē, ka tikai vajadzēja ielīmēt vienu lapu iekšā – tajā tās tās Latvijas vēstures atstāstījums, “Dievs, svētī Latviju” un “Lai ligo lepna dziesma” tulkojums. Tās abas dziesmas tulkoju es pats, un tad, kad pievienoja, tika atļauts beigās.

Pēteris Dambergs atcerējās arī pretrunas pašu lībiešu sabiedrisko darbinieku starpā.

Lībiešu darbinieki bija diezgan tādi savtīgi. Piemēram, Lepstem izsniedza priekš tā zirga, ar kuru viņš brauca pa tām skolām, līdzekļus priekš auzām. Līdzekļu bija tik daudz, ka tur varēja divus zirgus nobarot. To maksāja Lībiešu biedrība no tā, ko somi bija saziemējuši. Es vienreiz biju revīzijas komisijā, tad es taisni minēju revīzijas komisijas protokolā, ka vajadzētu sašaurināt visus tos izdevumus. Un tas nepatika. Lepste izsauca mūs visus trīs, kas Jelgavas Skolotāju institūtā mācījāmies. Mēs bijām domājuši dibināt Lībiešu jaunatnes biedrību. Vēl mums bija kāda kļūda tais statūtos, un tā mums tos statūtos neapstiprināja. Lepste ataicināja mūs ar tādām lielām dusmām, ka bez viņa ziņas taisot tur kaut kādu biedrību. Es teicu: vai tad mums visas lietas, ko es daru, būtu ar jums jāsaprot? Es biju diezgan ass pretī. Un tad bija vēl tāda meitene Gūtmane Alīse – tā raudāja. Es saku: ko tu raudi! Hilda [Cerbaha, vēlāk Grīva. <I>M.Z.<D>] ar tad bija, un Lepste bij runājis ar kaut kādiem cilvēkiem, ka vajadzētu atstāt mūsu mācīšanu un ņemt citus...

Neraugoties uz somu un igauņu atbalstu, no šīs paaudzes neviens nekļuva par lībiešu valodas skolotāju vietējās skolās. Pieticīgie materiālie apstākļi, šķēršļi, ko lika Latvijas ierēdņi, Lībiešu savienības varasvīri, kļuva nepārvarāmi pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā, kad Lībiešu savienība tika likvidēta un visi somugru sakari pārtraukti.

ZIEDU LAIKI

Īsajā periodā starp diviem pasaules kariem pamazām ienācās sūrā darba augļi. Tā bija stāstītāju jaunība – laimīgākais laiks, it īpaši salīdzinājumā ar sekojošiem notikumiem. Atmiņās nozīmīga vieta ir lībiešu kultūras un sabiedriskajām rostībām.

Jaunības iespaidi košās krāsās saglabājušies Emīlijas Rulles atmiņās.

Savs kors bi Mazirbe, to vadīj Kārļ Stalt meit Margarit Stalt. Pie viņš dziedaj Blūms, Lielirbs kor dirģents. Blūmkors ar brauc uz Sāmsal dziedat. Muzikant bij pašem – taurniek un stīg instrument, ar motorlaiv brauc uz Sāmsal pār. Vai cik tur smuk tai Sāmsala! Akmeņ un tād māj zaļ salīņ jūra, tur virsu zierg. Kā viņ tur ir uzpeldejuš! Sienkaudz virs, un visur līdz ar jūrmal – mums smilt, bet viņems tur i zaļš, aug lieps un visād kok jūrmala...

Savukārt Leontīne Ūdre atceras, cik nozīmīga kādreiz bijusi Mazirbe, sevišķi pēc tautas nama uzcelšanas.

Nu visvairāk mums tie muzikant nāc no Ventspil. Pat... pat ballinieks brauc no Ventspil. Tad pa visu to jūrmal viena paša Mazirbe tik bij tāds.. tautsnams ar parket grīd. Nekur jau nebij, es nezina, var jau būt, ka Roja kaut kas bij, bet Kolka jau nekas nebij. Mēs bij pārāk par Kolk toreiz. Mums bij.. dakters, mums bij māsiš, mums bij vecmāt, mums bij mežniecib, mums bij aptiek. Mums bij stacij, un pie stacij bij pulk darbs, kur savēd viss materiāls, kur lādētaj bij un bij, kas borkaj malk. [..]

Un pēc tam balles atkal, pēc izrādes balles bij. Tik daudz bij, atkal tik daudz bij.. ballnieku.. No visiem ciemiem, citur jau nekas nebij, pat no Kolks nāc, Kolka, Melnsils bij. Vis Vīdal, vis nāc uz Mazirb, ja. Un ar mazbān akal atbrauc no Ovižem, no Lūžņs...

Par savu dzimto Lielirbes ciemu turpina Emīlija Rulle:

Ātrāk astoņš vecs saimniekmājs bi Lielirbe. Kad sadēv visem jaunsaimniecibs, tad bi 64 mājs. Lielirb liels ciems bi. Pašem muzikant, kors, tikai klubs nebī... Pa Lieldienam šūpojas, Jāņos kūr uguņš un dancoj, ziema taisij ķekatvakars. Puiš taisij Mārtiņvakar, Vatslāv, februāri ķekvakar taisij meits.

Katr sestdien un svēdien jau dancoj. Vasara ta pa krastmal, ziem akal taisij mājas. Tāds bi Galniekmājs un Bukmājs – vecs mājs, liels istabs, un ziema katr sestdien gāj viss jaunieš uz ball. Mēs paš pēc tam izmazgāj istab, iztīr vis. Katrs aiznes kaut ko līdz – vārits pups, manmamm cep plodiņš – vārits kartpeļs, balts milts iekš un burkān virs.

Par dzimto Dūmeli stāsta Olga Rumpenberga.

Tolaik jau lab dzīvoj. Mēs bij tēvam trīs meitens, izaug. Viss paš to zem apstrādaj, nekād algot darbspēk nebij... Pļāvs un lauk, aramzem. [..] Kopskaita pa vis to Dūmel bij 62 mājs. Uz Mazirb bij galvena braukšan. Tas toreiz mums bij centrs. Mazirb mums bij galvena pilsēt, tur es gāj skola, māj bērns tur gāj. Uz baznic gāj katr pārsvēdien... Ar kājām 12 kilometr – viens palaidens. Slīters rezervāts mazs bij...

Aina Bolšinga leģendu par dzimto Dūmeli ievij biogrāfijā, piesaistot savam dzimšanas gadam:

Baronam [piederēja] pļavs uz ezerem, viss ezerpļavs, kādreizējs Dieviņezers, kas nosusinats. Vesel leģend, ka jājs ar zirg, un tas ezers ta ka zalkts tines līdz, apjājs ar zirg riņķi, un tā ir cēles ezers, vēlāk barons aplics to ezer, un tad, ar rokam rokot grāv, nosusinājs. 1837. gada nosusinats – vien gad un gadsimt pirms mans dzimšans. Kungam vajdzej pļav, viņam daudz bij lop.

SAIMNIEKOŠANA

Saimniekošanu tēva mājās Sīkragā atceras Ella Kandere, kas tagad dzīvo Dundagā.

Bija jātur daudz lopu, lai mēslojums būtu tai smiltī. Kādi 8 ha tur mums rudzi izauga labi, un līdz ar to bij jātur ļoti daudz lopu. Kaut arī no tiem lopiem cita labuma nebij tik daudz, bet lai mēslojums būtu, jo citādi tur nekas neauga tais smiltīs. Pārsvarā rudzi, kartupeļi, zirņus sēja... Tas viss mums bij pašiem, tā kā tā mēs izaugām – diezgan trūcīgi, ne jau bagāti. Es zinu, ka tāpat visi tai ciemā...

Pitragā dzimusī Ērika Vjaterē dzīvi vecāku mājās raksturo līdzīgi:

Tēvam toreiz tai zvejnieku ciemā tādas saimnieku mājas bija, un tad bij tādi atkal jaunsaimnieki, bet mēs jau bijām tie saucamie vecsaimnieki. Tā jau bija 30 hektāri, bet viņi ar brāli izdalīja, un tad mums bija 15 katram, manam tēvam bija 15. Bet tā mēs labi iztikām, paēduši bijām. Bet šī laika skatījumā mēs nabadzīgi dzīvojām: maizīte jau bija, un tā... lopus turējām.

Kad nevarēja zvejas lomu pārdot, tad centās pie zemniekiem to iemainīt pret produktiem. Par to stāsta Erna Vanaga no Sīkraga.

Trešdienas bij tirgš... un ka nu nevarēj pārdot, tad pa ceļam apakaļbraucot mamm teic – aiztec nu, meitiņ, tani māja – pie Pāņ, pie Ding – tas tur bij no Dundag... Aiztec atkal palūdz, varbūt ka viņ ir ar mier pirkt un tad tu pasak, ka pārdod, un tu pasak viņem tā: ja viņem nau naudiņ, mēs ņem preti produkts – zirņš, kartupeļš, putraims. Un ta viņ ņēm ar, kur ta mēs aizvedis mājas apakaļ...

Kārlis Dišlers no Pitraga atcerējās, kā 1938. gadā viņa radnieks Zariņš <I>nosolījis<D> ministrijas pasūtījumu – piestātņu būvēšanu zvejnieku ciemos.

38. gadā uztaisij pāļš jūra, jūrs mēsls kas aiztur. Ministrij dēv naud, un tad taisij vairākos ciemos – Pitraga, Lielirbe, Košraga, Sīkraga, Miķeļtorni. Saulkrastos ar vel uztaisij. Pitraga Zariš, brālens, tas tad nosolīj, un tad sāk taisīt. Pitraga paš pirmo mol.. 37. sāk taisīt. 38. un 39. es taisij. Pirmo gād bij grūtak – nevar pāl edzīt dīv metr, vairak nevar edzīt, pāļš lūzt kopa, bet tad ūden sūkn uztaisij – pa piec minūt pāļš bij zeme iekš...

Piekrastrē ritēja visi dzīvošanai nepieciešamie darbi, to skaitā ķieģeļu dedzināšana, par to savās atmiņās stāsta Alberts Kriekis:

Pie Brausk saimniek ķieģeļcepli strādaj dīvs gads – dedzinaj un taisij ķieģeļš. Katram strādniekam maksaj diezgan lab alg. 100 ķieģeļu tačka sakrauj nenodedzinats. Jabūt stipram rokam un stipram vīram ar, lai var

noturēt. Kurinaj un pats krāmej cepli iekša, bij jāprot sakrāmet, lai iet tas uguns caur. Saimnieks pats pārbaudīj, katr saskandin. Kas jau skan, tas pirma šķir, tad transporte uz Mazirbs stacij prom. Viņam tur bij māls, šausmīgi labs un dziļš slāns.

TIKUMI UN PARADUMI

Teodors Vangravs, dzimis 1915. gadā Jaunupē, kopā ar tēvu dažādus darbus strādādams, vērojis vecu vīru gudrību.

Te jau dažs ziems bijušas, kad viss ziem var zvejot, un akal, kad nemaz netiek uz to pus – novembri aizsalst un līdz aprīl beigam, vel maija staiga lēds pa jūr, ka nevar laist tīkls iekšā. Tad gāj meža strādat. Pludinaj koks pa up leja, lik uz vilcien virs, leja bij gaters. Tagad vesel kok neapstrādāt sūt projam – tik griež un sūt projam. Senak žīds izpirk mež. Viš paņēm cilvēks, kas nozāģej meža koks, es pats ir gājs tēvam līdz. Nozāģej koks, izved āra pie gater, gateri sazāģej – planks visāda biezuma, visāda platuma, izmantoj smalk jo smalk, iztaisij mazs dēliš priekš kastiņam. Sapakoj, viss sasēj pa paciņam un tos viss sūtīj ārzemes, kas gribej pirkt. Un valstij nāc naud iekš. Tagad – ko tad: paņem no celm nozāģe un aizved neapstrādat kok! [..]

Agrāk līdz aprillim bij vis mēž jaizcērt, pēc aprill neviens mežs netik cirsts. Tāpēc ka ciršans laiks kokam izbeidzes. Līdz Jāņem bij jāsazāģe viss skujkok, ja gribej materiāl kārtig dabut, bet tagad jau cērt un zāģe pa Jāņem tikai. Un kas tur pa jēg, ja nocērt kok, kad viš aug. Tas pats, kas cilvēks, kad aug, ja viņ nomaita, samaita, kad aug.

Plecu pie pleca strādājot, tika pārmanoti darba paņēmieni, viedokļi un vērtējumi.

Decembri pirms Ziemassvētkem – visīsāka diena veca, tukša, mēnesi – tad neaug atvass. Jūs jau nau spiests, ka vīņ jāsazāģe tūliņ materiālā. Galvenais viņ tad nocirst no celma. Vecie vīri jau zināj laik, tie gāja un cirt, izmeklēj koks. Vecie vīr pat zināj tā – vīņ aizgāj uz mež, apskatīj, ka tas koks viņam ir derīgs, viņš paņem cirv, tikai piedauz pie tā kok sakns, un tas koks nociete viņam tā, ka viš grib. Ne jau, protams, viss, bet viens otrs jau zināj. Katrs jau sāv gudrīb slēp, pārdev savam ģimenes loceklim, bet citam jau neko neteic.

Agri no dzimtajām Žonaku mājām patstāvīgās darba gaitās uz Rīgu devās Elza Mansurova. Viņas atmiņās glabāti vārdi par dzimtas godu un tikumu, ko teicis kāds vecākās paaudzes radnieks:

“Mīļo Elziņ, godu dzīvē nevar nopirkt. Ja viņi tev uzticas, tad, ja tev vajag kādreiz naudiņas un tev gribas kaut ko nopirkt, tu palūdž viņai. Un, ja viņa tev nedod, tu ar nedrīksti dusmoties, tev ir jānopelna, ” viņš man tik sirsnīgi saka. “Nu es ceru, ka tu manus baušļus paturēsi prātā. To tavs tēvs grib un to es grib. Jo mūsu rados, Bertoldi, neviens nav bijis, kas otram kaut ko paņem, bet otram kaut ko dod.”

Un tad es sāku domāt un sāku atcerēties, man jau bij 16 gadi. [..] Agrāk bij tie paunu žīdi, kas staigāja riņķī. Nāca naktsmājas prasīt un viņiem ēst iedod, kas ir. Un vienreiz, es atceros, tēvs nebij mājā. Tas bij tanī gadā, kad māte mira. Tumšs jau, klapē aiz durvīm. Es, – man balss tāda skaļa, – es prasu: “Kas tur ir?” – “Vai saimnieks nav mājā?” – “Nav mājā.” – “Vai var pārgulēt?” – “Nevar, te jau guļ. Jau kādi divi ir pie

mums.” – ”Nē, nē, meitiņ, laid mani iekšā, es gribu parunāties par lībiešiem.” Nu ja šitā... Ienāk liels vīrs iekšā, viņš esot Melngailis, nu mūsu, kā saka, folklorists. Viņam ir teikts – citur mājas nedabūšot, lai iet Žonakos.

Elvīra Zēberga, dzimusi Ernštreite 1911. gadā Miķeļtornī, savukārt atminas, kādu neizpratni radījis mātes mācīts tikums, kad abas ar māsu bija nonākušas termiņcietumā:

Es vēl atmin tā, ka mēs bij ieaudzinat tā: ja otram kaut ko dod, tad ir jādod tas labākais, bet, ja ir kaut kas vairāk un tiek teikts, lai tu pats ņem, tad ņem katreiz to sliktāko, neņem to labāko. Kad mēs bijām cietumā starp tiem ēbrej meiteņiem, saimniece izdalīj mums katreiz tās porcijs un tad teic, lai ņem. Mēs nekad neskrēj pie to gald ņemt, bet tie cit skrēj – cap, cap, cap... Un tad viņ brīnijas, kur mēs tād esam radušies. Bet tas mums no māts, tas bij tā briesmīg stingr ieaudzinats.

Irmgarde Cerbaha atceras, ka paradums neaizslēgt durvis kara beigu <I>trajā laikā<D> izraisījis neuzticību un aizdomas:

Mums jau toreiz nebij mode durvs slēgt. Mums nav pierasts durvs slēgt. Nāk, pras, kāpēc jums nav durvs aizslēgts, varbūt jūs kād gaid... Vai dieviņ, tas bij traks laiks...

Lībiešu savienības vecākajam Pēterim Breinkopfam karš liedza būt atbildīgam par sev uzticēto pienākumu. To atceras viņa meita Erna Vanaga:

Es atceras, ka vasara, kad tur būvejas, paps riteņam vīrs un prom akal uz Mazirb. Mamm teic, mīle stundiņ, viņ teic, ne mēs var vairāk sien sadzīvot, ne mēs var vairāk kaut ko padarīt – tu citur nekur nestāv kā tik Mazirbe. Viš sak, bet man i tur jābūt klāt. Man ir jābūt tur. [...] Atceras, bij tād liel grāmat. Tur viš viss ierakstij iekša – kas un kā, kur un cik – viss smalk... Kad mūs izdzin, viss palik. Papam bij tā saucama pūrlād. Kad krievi izgāj, paps bija uztrauces – igauņ va som bij devuš vėj ģenerator – viss bij kriev paņēmuš projem. Viš tur vienreiz aizgāj un teic – postaž!

Tikumi un morāles principi piederēja mājas un ģimenes mantojumam.

SIEVU UN VĪRU DAĻA PIEKRASTES CIEMOS

Skopā jūras un zemes maize no seniem laikiem iedalīja vīriešu un sieviešu lomas ģimenē. Vīram piekrita sekot kārtībai ģimenē un arī sabiedrībā, sievietēm pietika ko noņemt ar bērniem, mājas darbiem.

Marta Bertolde, dzimusi Košragā, atceras.

Vecos laikos jau vairāk bi tā: ko vīrs teic, tas bi. Bet man liekas, ka sievs bij vairāk tās daritajs mājas neka tie vīr. Jo vīrs gāj jūra, lībiešiem jau vairāk tā zvejniecib bi...

Ženija Belte, dzimusi Mūrniece, atceras:

Es tik zin, ka tēvs – mājai viena gala bij mazklēt, kur tēvam bij ēvelbeņķs, – un ta viš tur tā svilpoj, un sievs runāj: nu Ernests svilpo, viņam dēls piedzīms. [...]

Bērna piedzimšana bija sieviešu aprūpēta un no liekām valodām sargāta.

Ka mēs gāj uz tam vecam mājam, ..tād migl bij, un māt krustmāte, viņ ar bij Ženij, man teic – nu tev brālīts piedzīms. [..]

Vecmāt – veca Karlīn [..] viņai tā mājiņ bij ceļmala, tād maz mājiņ. Ta mamm aizvien viņai ko aizved – ta viņ jau tad bij vec. Arvien kaut ko ved – no produktiem... va kā tad mamm teic – nu, jaiet pie Karlīns tants. [..]

Tais laikos, mana bērniība, jaunība, tā bij tād liet, ko nerunaj. Vispār tād vārd ka dzemdībs nekur nepieminej. Tas ir tagad mode nācs – visur rakstīt...

Tas bij tāds temats, ko runāj tikai sievs, vecs sievs, ne tād meiten...

Ernests Mūrnieks atminas, ka meitām, tikko paaugušās, nācies pirmajām atstāt ģimeni:

Nemaz jau nebij tik iztikuš cilvēk. Meits, kas pieaug tikko, tad jau bi jaiet otram pa gān, pa meit... Lielaks meits, tie jau gāj dienēt pe citem. Es viens tik bij, kas aizgāj pa gān. Tā tie puiks, mēs visi pa māj bijām, augam un strādāj. Bet tie meits, liel meits, nekad māja nenodzīvoj.

Puišiem jūra iedalīja savu tiesu:

Te, piekraste, pirms man laik retais bij tāds puiš cilvēks, kas nebij uz jūr braucis. [..] Kas gribej par kaptein, tam nu bij jaiet skola. No vietējiem bij ar tād, kas brauc uz lielajem kuģiem. Viņ gāj jūr no Ventspil. Te jau nenāc kuģ.

Sievietei tomēr bieži vien atradās vieta arī zvejas laivās. Sevišķi ja vajadzēja palīga kritiskos brīžos uz jūras. Atceras Erna Vanaga:

Briesmīg augst tur nebij, tāt nebi jūra āra. Un man bail, man tik šausmīg bail, bet es tomēr negrib izrādīt, ka man ir bail, un brauc līdz papam. To es kā tagad atceras, ka paps airējas. Un, kad nu bij jasāk vilkt āra tos tīkls, mērķ mēs jau redz, ka mērķs ir, bet nu briesmīg viņ gan, šausmīg tie viņ liel. Man bail, paps sak: tu zin ko, meit, tev vajadzēs nākt pie airem...

Pēc kara tā saucamajai filtrācijai pirmie tika pakļauti vīrieši. Sievietēm palika bērni un visa saimniecība plecos.

Pirmais karš izdzin viss āra, tad es vel bij maziņ – tikai pusgadiņ vec, un otra kar laika tāpat izdzin āra. Otra kar laika atnāc apakaļ, treša diena paņēm vīr prom. Vesel gad nezinaj, va viš dzīvs va mirs. Ta pēc gad.. mums atnāc telefon papīr stūri – <I>es vēl ir sveiks un vesels. <D> (Olga Rumpenberga).

Mans tēvs bij ciem uzraugs, to paņēm. Tani paša gada – tūlit pēc kar, tūlit pēc trijam dienām pēc kapitulācij, tad vēd prom. Tēv pēc kād nedēļ vēlāk. Toreiz sievietes neaizveda – tikai vīriešs. (Aina Bolšinga)

Ar varu vīrietim tika atņemta savas mājas un ģimenes sarga loma.

Tēv tēvs bij kapteins pus mūžu, otro puss ņēmas ar saimniecīb. Liels un liel augum, skrullej ūs un, kad atnāc no pirt, lik aiz ausem.. Tēvs zvejoj, sūtīj zivs uz Ventspil ar bānit, kokamat bij mācījes. Taisij mēbels,

cēl mājs [Dzilnas. <I>M.Z.<D>]. Nekād turig nevarēj būt, nevens te nebij turigs, tēvs bij aisargs, tapēc jabrauc tai izsūtījuma. (Viesturs Ūdriņš)

OTRAIS PASAULES KARŠ

Lībiešu apdzīvotajās vietās karš sākās ar priekšvēstnešiem – padomju karabāzēm, ko te sāka būvēt saskaņā ar Latvijas un Padomju Savienības divpusējo līgumu. Savus vērojumu Lūžņā atceras Arvīds Brencis.

Kad krievi ienāca, dabūju zināt, ka viņi būvēs, aizbraucu mājās pie tēva.

[..] Nāca iekšā kontraktori no Rīgas un citām vietām, veda iekšā savus strādniekus, viena daļa nāca no Latgales. Pie mana tēva bija apmetušies... Visiem bija darbs, propagandas pēc krievi bija iztaisījuši veikalus tur, kur visu ko varēja pirkt par lētu naudu. [...] Pie mums tas mūrnieks, kas strādāja, ņēma mani līdzī sev palīgā. Tas mūrnieks teica: vai die, es tiešām nezinu, ko lai domā, bet pēc viņiem izklausās, ka ir dikti slikti.

Apdraudēts bija arī piekrastes zvejnieku darbs jūrā. Par to stāsta Alberts Kriekis:

Mēs zvejo, tas bij jau vāc laika, nāk vien lidmašīn. Mēs rauj but, tā div trīs reiz riņķī – nekas. Brauc tā lidmašīn uz Saunag, sāk šaut. Tur Zariņ mators stāv uz enkar, to bij šāvuš. Un Feldmans, no Saunag, ar jūra. To vien nošāv – Ludvig, Feldmanam atkal bij kāj izšaut caur, un tas knap tik mājās. Un ar airem tik uz māl. Tas viens bij nost – tam bij trāpijs galva, – teica, ka kriev lidmašīn un sieviet bijus pilote. Es teic: nu nav ko gaidīt, jataisas mala, kā var...

Vīriešiem nākas pakļauties kara likumiem.

Manu gājumu iesauca. Mani aizsūtīja uz komisiju – tā kā es jau biju bijis Vācijā un pratu drusku vāciski runāt, es atteicos brīvprātīgi leģionā iet. Blakus mūsu latviešu virsniekam sēdēja ar kāds vācu virsnieks un viņš sāka runāt vāciski. Ko jūs darāt? Es teicu, ka es esmu mācekļis atslēdznieku darbnīcā. Viņš teica – mums vajadzīgi uz dzelzceļa, un tā es tiku iedalīts par lokomotīves palīgu uz dzelzceļa. Darbs bij dažreiz bīstams, jo vēlākos gados partizāni uzradās atkarībā no tā, uz kuru pusi brauca – Valkas ceļš bij labāks, bet austrumu<196>rietumu virziens bij bīstamāks. (Arvīds Brencis)

Neatgriezeniskas pārmaiņas notiek lībiešu ciemos – vīrieši aiziet karā vai bēg mežā un pēc tam – pāri jūrai. Teodora Vangrava atmiņas atspoguļo dramatiskās situācijas, kurās nonāca vietējie iedzīvotāji:

Paši ar savu motorlaivu tēva brālis Jēkabs ar visu ģimeni no Ventspils aizbrauca pāri jūrai. Līdz ar Jēkabu uz Zviedriju, pēc tam uz Kanādu aizbrauca tēva jaunākā māsa. Dēliem bij jāiet armijā, tos jau sauca iekšā krievs. Nāca vāciets – muka, nāca krievs – muka. Brāli aizsūtīja uz Sibīriju – miris. Negāja līdzī krievam, lai gan bij iesaukts armijā, dienēja uz “Roņa” – obligātajā kara dienestā. Krievs pārņēma. Aizgāja pie latviešu armijas, un viņam iekrita taisni tas sarežģītais maiņas laiks – ilgus gadus Sibīrijā.

Tuvojoties kara beigām, aizvien saspringtāka kļūst dzīve arī Albertam Kriekim:

Es izbēg, kad bij tas gads, es slapstījas – bunkuros un visur kur. Kuru dabūja ciet, ar to bij cauri. Mēs ar sievs bij aprecējušies, mēs jau zināj, ka vācieši vess prom. Uz Mazirb dzīs. Mēs jau pa nakt viss –sak... sivens bij, cūk nokāv, viss uz vezum sakrāme. Tāds foršs zirgs, tāds ātrs, un gov un vecāmāt vēl tur – tā brēc, lai neatstāj vīņ vien. Būt jau aizmukuš, ka vācieš nemaz nebūt redzējš, bet nu tas raud akal – nevar atstāt. Un dēls no Vīdal, tas solījas braukt pakaļ, tas neatbrauc. Uzreiz vāciets klāt un – gevek! –viss tur jasapulce, nu jabrauc, mēs ar siev ab dīv, un tā vecā māt paliek raudam Nu aizbrauc mēs āb dīv pie baznīc, un žandarm jāņ tur – tai cilvēk bara. Es teic sievai: nav ko gaidit. Mums tas ātrais zirgs, uzreiz meža iekša ar zirg, ar gov – aiziet, cik tik var skriet. Pārrauj ilkss, bet nu mēs jau liel gabal aizskrējuš prom... Un ko aizved no Saunag – Niklāv, un kas tur –, tos aizsūtīj uz Vācij. Mēs ar būtu aizsūtīt. Kriev akal bij apšāvuš tos kuģš, bet mēs izmuk.

Tražiskais atmiņās savijies ar komisko. Piekrastes iedzīvotāji bija pieraduši, ka karš vienmēr viņus izliek no mājām, ka karš nav viņu, bet tā likumiem nākas pakļauties. Kara beigu kulminācija norisinājās mežā un jūrā.

Olga Rumpenberga atceras, kā Dūmelē mežabrāļi un vācieši kopīgi svinēja Ziemassvētkus:

Ar tād viegl pustank vīņ atbrauc – viens pazīstams, vīram draugs bij, latviets brauc āl meklet. Nāk iekš pustanks, doma, ka brauc ķert mežabrāļš, viss Ziemassvētk svinētāj ar zeķam pa log āra – uz pirt!

Ierastā mājas kārtība nepieņem kara uzspiestos noteikumus.

Te bij piln māj mums, man vīņ nekād partizāņi nebij – tā ka vietejie... Viss zināj, ka āra dzīs, visem lop bij daudz, cep tik maiz un kāv tik lops, sālij gāj. Nāc no vien armij, nāc no otr, viss gribej ēst. Kādreiz viss kopa edzēr āl un uzdziedaj... viens pa vācisk, viens pa latvisk. Kurš tad vāc laika neprat vācisk dziedat?

Ainai Bolšingai trīs gadu vecumā nācies sargāt zem gultas noslēptos mežabrāļus:

Bet es atceras, ka vienreiz ar bij tie mājas, man bij kād trīs gād, kad viņ bij guļamistabā zem gult, un māj aizstallej uz pod viņems priekš. Ka vācieš pavēr durvs, tad man bij briesmīg jabrēc, lai viņ nenāk tālāk, un es brēc ar. Gūt, gūt, vācieš teic.

Dūmele meža vidū bija kā sala, kur vēl dzīvoja pēc cilvēcības, nevis kara laika likumiem.

Gan kriev lidotajs, kas bij nokrits, gan latvieš, kas negāj armija, – viss no vien gājš gabal griez, un nevens otram rīkel nekod puš, jo viss bij cilvēk!

Ar gandarījumu stāstītāja min cilvēcības likuma atgriezenisko spēku.

Kad vīrs bij Krievija, katr nakt 12 vīņ veduš uz pratināšan... Tur gadījes viens no tiem, kuriem viš to maiz un to gāj ir dēvs, ta ka bijs par cietum uzraug, un tas vīņ ir pazins un teics: kad tēv sauc pratinat, tu pasak man... Pēc kād nedēļ atļaid. Neviens cits no turiens nav pārnācs... (Olga Rumpenberga)

Daudzi notikumi nav kļuvuši par kolektīvo atmiņu, tāpēc ka glabājas tikai pašu dalībnieku atmiņās. Vieniem dzīve vairs neturpinājās kopīgā telpā, bet tie, kam turpinājās, savā starpā runāt nevarēja. Kad varēja sākt runāt, laiks bija pagājis, daudziem lībiešu krasta iedzīvotājiem tagad trūkst atmiņu pēctecības.

BĒGĻU CEĻŠ PĀRI JŪRAI

Otrā pasaules kara bēgļu vilnis plūda caur lībiešu ciemiem, aizraujot līdzī vietējos puīšus, vīrus, ģimenes.

Aizbrauc jau daudz! Zariņi, Rūdolfis un Augusts, aizbrauc. Glābšans laiva ielik spēcīg motor. Vienreiz motors negāj, bet otrreiz – teica, ka aizgājuši tā ka ātrlaiv. Vīņ gan šausmig vētr dabūjuš. Vēls rudens, kad vīņ aizbrauc. Bet tomēr tikuš pār ir. (Alberts Kriekis)

Brālis aizbrauca 44. gada oktobrī. [...] Tur jau bijis daudz cilvēku, kas gaidījuš. Bet bij tik liels vējš, ka brāls teic, vienkārši cilvēki ir baidījušies kāpt tai mazajā laiviņā. Un šie zvejniek puiks, tie 16 zvejniek puiks, tie nav baidījušies. Un tad viņiem pie sēkļa tā mazā laiviņa apgāzusies, visi ūdenī, mans brāls pazaudēj kurp, ar vien kurp plikam kājām... Aizbrauc, un tur ir pakaļ mašīna, un viš ar plikām kājām... Un tā sākuš to dzīvi... (Irmgarde Cerbaha)

Ne visiem izdevās aizbraukt, ne katrs sasniedza cerēto mērķi. Bieži cilvēku dzīvi izšķīra nejaušība.

Bij tā, ka paps taisīja vēl vienu laivu, jo visi jau gribēja tikt projām un paps bija laivu meistars. Motors bija no lieliem motocikliem, paps vēl meistarēja to motoru iekšā. Bija norunāts, ka viņi ņems mūs arī līdzī. Mamma sāka raudāt, kur paliks mūsu gotiņa, kur paliks mūsu sunīts, kaķīts, kur paliks mūsu aitiņas... Sāka šausmīgi raudāt – paps bija ar mieru, mamma sāka šausmīgi raudāt – te taču viss ir dārziņš mūsu un ābelītes, mamma tik šausmīgi sāka raudāt... Paps teica: , labi ir, ta mēs nebrauksim. Tā laiva aizbrauca, bet nav jau neviens, kas vada, paps jau bij jūrskolā gājis, Paps vēl savu kompasu iedeva līdzī tiem cilvēkiem. Tie visi bija no Rīgas, vēlāk jau man atrakstīja viens cilvēks, kad es Mazirbē strādāju pastā par priekšnieci – tas jau bij 56. gadā, tad vēl viņš bij mani sameklējis un izstāstīja, kā viņu laiva brauc un brauc, un brauc, ierauga uguni un domā – nu ir Gotlande. Bet izbrauc arī Miķeļbākā. Tūliņ apkārt, vācieši klāt, un cauri, saņēma visus ciet, laiva pagalam, un saņēma visus ciet. Vēlāk Sverdlovskā vēl bijis aizsūtīts. (Erna Vanaga)

KARA BEIGAS

Vietējiem iedzīvotājiem kara beigas nesa jaunus draudus un nedrošību. Irma Cerbaha stāsta par to, kā viņa nevarēja un nevarēja vien beigt vārīt zirņu zupu:

Tas bij... taisn mans tēvs aizbrauc mežā uz pļavam pēc malkas, un māt aiziet pie māsam uz Mazirb. Un teic – vīņ ab div vakara būs mājas, lai es uzvār zirņ zup. Ir tikai pusdienslaiks, uzreiz – neviens neklope, durvs līdz galam vaļa, divi krievi bruks iekša. Tad es viņš pirmoreiz redzēj, ka es salecas, sabijas, bet nu ko es var darīt. Viss durvs vaļa, pa istabam – viss atvilknes vaļa, skapj vaļa, ko grib, to paņem, kas bij spožs,

kād pog, ķemm, meklēj tos pulksteņš, tas cigaretes. Paps jau nepīpej, bet vācieš iedev – vis to paņēm un tad pa durvīm āra. Pēc brīž nāk cits bars, tā bij visu pēcpusdien – iekšā ārā, iekšā ārā... Lai tik nu dar, ko grib, un es tik stāv ķēkī. Mums bij tāds liels suns Konta, smuks sunīts. Beidzot ienāk viens iekšā, aiztais tās durvis ciet. Tāds mazs, tāds ņirdzīgs, lien man klāt ar šauten plecā, pēc alkohola smird. Es domāj – nu vairs nav lāb, ja tiek man klāt. Bet es domāj, ka viš to sun nošaus, es tam sunim neļauj, bet viš ta āra sēta. Es kā vēzs kāpos atpakaļ, kamēr es tik āra sēta. Bet nu tas suns trīcēj, kamēr aiziet prom beidzot. Nu, es iet atkal istaba. Man mamm lik zirņ zup vārīt, tač jasāk kaut kas darīt. Nāk un iet, nu tagad kād laiciņ miers. Es aiztais virtuvš durvs. Klope pie durvim. Es domāj – tav brīnum, viens klope ar. Ienak viens iekšā, es tūlīt uzmet skat, ka tas ir tāds citādāks nekā tie cit – tāds fīrs, balts, cepur ar širm. Tāds apmetnis. Tas man kaut ko pras pa krievisk. Es neko nesaprot, es tik met ar rok, lai tik iet istaba, lai tik iet... Nē, šis stāv, neiet. Uzreiz šis apjautājas, vai es māc vācisk. Jā. Nu, tad mēs bolderej vācisk āb divi. Un tad viņš man prasīj, vai te daudz ir nākuš. Es teic: ļoti daudz. Un ko viņ te darīja? Ko nu paņēm, es teic, ko paņēm. Uzreiz – vai jūs esat vien mājā. Vai jums ir bail? Jā, es teic, ka man ir ļoti bail. Man patiešām bij bail. Labi, ja es atļaušot, tad viš pasēdēs, kamēr atnāks vecāki. Ta es vārīj sav zup. Un ta mēs sāk runāt pa vācisk. [...] Tad es apjautājos, kā viņš prot vācisk. Viņš esot no Petrogrād, viš esot studējs un strādājs karā par tulk. Tas bij tāds ļoti zolīds... pirmais inteligēntais krievs, ko es satik.

Divas armijas karoja, bet pa vidu bija vietējie iedzīvotāji, kuri zaudēja neatkarību, un uzvara, vienalga, kuras puses, nesa zaudējumu arī lībiešiem. Atmiņās saglabājas gan ļaunais, gan cēlais, cilvēcīgais, kas pieredzēts no militārās varas nesējiem.

Un mēs iet vienu vakar atkal un gaida, ka nu būs tie signāli. Mēs iet pa jūrmaļ, kādi trīs tie latvieš virsniek un mani bērni visi, Ausma un vēl viena meitene bij. Uzreiz vācieši nāk pretim un saņem mūs visus ciet. Saņem ciet un aizved uz komandatūru. Bet tas, kas bij tas lielais, tam mūsu mājā vienā istabā bij tas feldšerpunkts vāciešiem. Un viņš mani zināja, pazina tā pēc skata. Viņš prasa, kas ir. Es teic: tā un tā, melot te neko nevar, es jums pateiks taisnīb – es grib braukt uz Zviedriju, un mēs katru nakt gaid laiv. Viš teic: “Mīļā, ka ir, pateic man ar, es arī braukšu.” [...] Pēc divām dienām krievs iekšā, un viš nošāvās, viš teic: “Es krievam nepadošos.” (Alvīne Uzpils)

KARA SEKAS

Pēckara atmiņās atainojas agrāko dzīves vērtību iznīcināšana, cilvēku šķirošana, vainas meklēšana. Olga Rumpenberga stāsta, kā izzūd Dūmeles ciems:

Trīs ģimēns aizved – siev ar bērniem, Grīšļ ģimēns – siev ar bērniem. Kolhoz tad pievienoj pie Vīdals, pie Dundags. Kad nāc meliorācij, aplik mājs, tad varēj iet katrs, kur gribēj. Negribēj vairs, ka tur cilvēk dzīvo. [...] Lielo šķūni atņēm, vis aramzem – no sākum izmantoj, vēlāk atstāj atmata.

Vieniem dzīvības sliekšni pārbaudīja Sibīrija, citiem – tepat pirmo pēckara kolhozu izpostītās tēva mājas. Aizgāja atmatā Dūmeles meža vidū iekoptie tīrumi tāpat kā vēlāk cits pēc cita bijušie zvejniekciemi. A. Kriekis atminas:

Morozovs viss gribēj vervet uz Kolk, daudz nāc no Pitrag. Vervej viss uz Kolk. Viš sāk celt to fabrik un zivs sāk nākt. Butvad, reņģtīkl – nodev kolhozam. Ta jau tās pajs bij lielāks, kam bij laivas.

Laiks nesa jaunus nosacījumus, cilvēki sāka pie tiem pierast. Atmiņās vēl glabājās mēraukla: <I>bija stiprs vīrs– tagad salauzts<D>. Īstā dzīve vairāk sāka piederēt citai – <I>romāna<D> realitātei.

Kā tēvs brauc no katorgas mājas – krāšņs stāstījums! Stiprs vīrs, bet atnāc salauzts. Par tādu Dūmels ciem vien varēt romān sarakstīt – kād tik vell vīr tur nav dzīvojuš. (Aina Bolšinga)

Reālajā dzīvē vajadzēja iztikt ar personīgajiem resursiem – amatu prasmi, cieņu pret darbu. Pēc kara vietējiem zvejniekiem nebija lielas izredzes.

Gribēj pa jūr kaut kā tikt uz augš. Nolik tos kurss – bet nebij līdzekļ. Kur ta varēj daudz skola iet, vajdzej pelnīt maizīt. Četrš klass Mazirbs skola. Te jau mācij viss, matemātik – spēj tik uzņemt, pieaugušam grūtāk. [...] Vadoša amata nekur kolhoza nebij, vienkārš ierinds zvejnieks. Es bij tas laivs vaditajs, uz lielo laiv. Komands mainijas, visād vīr jau bij, kas negribēj strādāt, sāk dzert, tos laid prom. [...] Vai dieniņ, naud nes maisem, cits gāj pakaļ naudai – mais pa plec – pa jokam, ja sīka nauda. (A. Kriekšis)

Tie, kam atmiņas ļāva salīdzināt, nepieņēma paviršu attieksmi pret darbu.

Es pats aizgāj apakaļ pie zvejniecibs. Kad viņ smeļ āra reņģs, aizved uz bāzs kūģ. Bet tur, kur tiek pārstrādats, viss galvs, kīds – jūra. Zīvs neuzturs tur, kur pūst... (T. Vangravs)

Pēc gadiem divdesmit māsai no Latvijas ļauj aizbraukt apciemot brāli Zviedrijā. Par nosacījumiem paziņo iekšlietu daļā:

Kad jūs tur aizbraucat, tad jūs tur paklausieties, ko viņi tur runā un vai tur ir tāda Vanaga organizācija. Es saku: labi, labi. [...]

Brauciens bija skaists. Es pārbrauc mājas, es domāj – ak Dievs. Es tā vienmēr saļecas, ka man sauc pie telefon. Es domāj – varbūt aizmirs. Kur nu to, pēc pār mēnes zvans atskan.. Nu jautā – ar kādiem cilvēkiem jūs esat saticies?

Tikai ar mūsiciem cilvēkiem. – Vai tur bij kāds Vanags? – Nebij neviens, tie nebij nekādā organizācijā.

[...] Nu, ko es var teikt?

Vislāb es var teikt. Vis man lāb uzņemt, es teic, viss ir sakopts, viss ir tīrs. (Irmgarde Cerbaha)

Es pirmoreiz biju 1969. Es vēl Jekaļus satiku, tie bij dzīvi. Tiļus es vairs nesatiku, otro reizi nebija Jekeli. Trešo reizi nebija Zaļups – Sīkraga mežsargs...

Paaudzei, kuru izšķīra karš, tā sekas pārmainīja dzīvi. Izzuda mājas lībiešu ciemos...

Sašaurinās liecinieku loks, kuru zināšanām ir pirmavota vērtība. Pirmavota liecību gūst no dokumenta oriģināla vai tiešā liecinieka. Izputinātajos lībiešu zvejnieku ciemos 20. gadsimta beigās vietās, kur reiz bija mājas, zemē ierakti stabi ar mājvārdiem. Liecinieku skaitu un atmiņu panorāmu vēl var paplašināt, attālinoties no krasta. NMV kolekcijā atrodamas to lībiešu ciemu iedzīvotāju atmiņas, kas ierakstītas Dundagā, Ventspilī, Talsos, Rīgā un arī ārpus Latvijas: Anglijā (Dērbijā) un ASV (Bostonā). Kad ir

pārtraukta dzīve kopīgā telpā, kopīgais dzīves laiks pāriet atmiņu stāstos. Lībieši uzrāda sevi viņiem vien raksturīgā neatdarināmā vēstures pārdzīvojumā, iztēlē un priekšnesumā – kopjamā, dokumentējamā, pētāmā identitātes avotā.
